

В. А. ГОРБАЧ

МЕТАНІМІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИ ІНСТРУМЕНТ ДЫСКУРСНАГА АНАЛІЗУ СМІ

Рассматривается один из элементов лингвистической организации текстов – метонимия, обращается внимание на ее знаковую природу. Семантическая смежность анализируется с точки зрения разных научных подходов. Термин «метонимия» определяется как методологическое понятие междисциплинарного направления – дискурсного анализа.

In the article metonymy is considered as one of the elements of the linguistic organization of the texts. Semantic contiguity is analyzed from point of view of different scientific approaches. Attention is also paid to the semiotic unit of metonymy. The term «metonymy» is defined as a methodological notion of interdisciplinary scientific direction – discourse analysis.

Дыскурсны аналіз абумоўліваецца класіфікацыйнымі прыметамі, якія характарызуюць тэкст адпаведна з яго функцыямі, распаўсюджанасцю,

тэматыкай, часова-прасторавымі абставінамі акта выказвання, структурнай арганізаванасцю, адносінамі паміж адрасантам і адрасатам. Вывучэнне

лінгвістычнай арганізацыі тэксту, выразным кампанентам якой з'яўляецца троп, паглыбляе даследаванне таго ці іншага твора праз уключэнне яго ў дыскурсны аналіз, дзе пэўная тэкставая арганізацыя ўяўляе сабой складанае камунікатыўнае цэлае, сузалежнае з маўленчай рэчаіснасцю, сацыяльнай іерархізаванасцю, культураспецыфічнасцю і гістарычнай зменлівасцю.

Умовы ўключэння тропаў у тэкст неабходна шукаць у адпаведнай змене жыцця і ў рэальным акружэнні, у якім «знаходзяцца гэтыя прадметы і людзі, і калі прымаць сістэмна гэтую прычыну да ведама, можна адкрыць у з'явах, што вывучаюцца, дастаткова тонкія адценні, якія інакш маглі застацца незаўважанымі» (Покровский 1959, 44).

Першапачаткова дэфініцыя *метанімія* ўмяшчала ў свой змест моўнае і літаратуразнаўчае тлумачэнне аднаго з тропаў, які заснаваны на прынцыпе семантычнага пераносу, утворанага паводле асацыятыўных сувязей у разумамаўленчым працэсе. Сумежнасць з'яўляецца своеасаблівай семантычнай пераарыентацыяй, што абумоўліваецца трапеічным працэсам у мове, пра што слушна заўважае даследчык дыскурса беларускіх СМІ В.І. Іўчанкаў: «Трапеічнае абазначэнне семантычна своеасаблівае. Ужо пры першым набліжэнні зразумела, што на моўным узроўні змест тропа энтрапічны, больш размыты і прыблізны, чым прамыя абазначэнні слоў. Трапеічнае значэнне рухомае, у ім моцны індывідуальна-аўтарскі момант, семантычныя межы расплывістыя, шмат чаго “не выведзена на паверхню”, а размешчана імпліцытна. Гэта дае творчую прастору для стваральніка мастацкага тэксту» (Іўчанкаў 2003, 128).

Метанімія ўспрымаецца як надзвычай цікавы аб'ект назіранняў паводле парадыгматычных здольнасцей і сінтагматычнай неабходнасці ў тэксце. Яе узнікненне асэнсоўваецца паводле лінейных адносін паміж адзінкамі метанімічнай канструкцыі. Парадыгматычны ўзровень вызначае адносіны паміж словамі, якія могуць знаходзіцца ў адной і той жа пазіцыі і быць замяняльнымі. У метанімічных канструкцыях, утвораных на сумежжы самых розных асацыяцый, парадыгматычныя магчымасці лексемы абумоўлены экспрэсіўным напаўненнем, «асацыятыўныя ўяўленні ў вобразных моўных сродках пераважаюць над інтэлектуальнымі» (Сянкевіч 1995, 213.) Так, гіперонім *Беларусь* (як месца) у публіцыстычным маўленні часта рэалізуецца суадносінамі ў семантычнай сумежнасці праз гіпонімы: *насельніцтва, улада, установы, сацыяльныя групы, гістарычныя асобы, гістарычныя падзеі ў гэтым месцы, традыцыі гэтага месца, навакольны свет (прырода гэтага месца)*. Наступныя метанімічныя канструкцыі канкрэтызуюць некаторыя з прадстаўленых вышэй рода-відавыя пары: *Беларусь – насельніцтва*: «Беларусь у гэтым годзе прадставіла 16 выданняў»

(*Мінская праўда*, 2007, 15 ліст.); *Беларусь – установа*: «Міністэрства фінансаў Беларусі павялічыла памеры пакрыцця расходаў пры службовых камандзіроўках» (*Мінская праўда*, 2008, 10 студз.); *Беларусь – сацыяльныя групы*: «Дзе блукаюць “мазгі” Беларусі?» (*Звязда*, 2000, 19 жн.); *Беларусь – прастора ў ёй*: «Паміж Барадзінам і Бярэзінай. У гісторыі Айчынай вайны 1812 года так званыя беларускія падзеі займаюць далёка не апошняе месца» (*Мінская праўда*, 2007, 15 ліст.).

Ужыванне ў тэксце метаніміі залежыць ад розных экстра- і інтралінгвістычных фактараў. Усведамленне індывідуумам сацыяльных, грамадска-палітычных, культурных і іншых працэсаў адбываецца на яго разумовым і пачуццёвым свеце, што ўплывае на аўтарскі светапогляд, маўленне, здольнасць ствараць вобразны сродак, калі асацыятыўнае пераважае над інтэлектуальным. Метанімія перадае суцэльнае ўяўленне, якое, «будучы асацыятыўна звязаным з іншымі, будзіць актыўнасць думкі, выклікае розныя здагадкі, перадае аўтарскія эмоцыі, хваляванні» (Федоров 1969, 61). У метанімічным пераносе сувязь паміж двума значэннямі захоўваецца ў большай ступені, чым у іншых тропах. У адрозненне ад метафары, семантычная сумежнасць можа датычыцца як сродкаў абазначэння асобнага элемента сітуацыі, так і самой падачы сітуацыі.

У сучаснай навуцы, асабліва ў лінгвістыцы, культуралогіі, сацыялогіі, гісторыі і філасофіі, дэфініцыя *метанімія* даволі часта выкарыстоўваецца, калі аналізуецца грамадскія працэсы, што сведчыць аб яе актыўным уключэнні ў даследчую практыку. Нетрадыцыйнае ўжыванне тэрміна «метанімія» выяўляецца ў працах навукоўцаў, якія суадносяць сутнасць гэтага паняцця з іншымі, але сумежнымі тыпамі: найменне, універсум, ілюзія, іншасказанне. Напрыклад, расійскі даследчык Б. Успенскі разглядае гістарычныя тапонімы праз метанімічныя пераносы ў найменнях: «Еўропа – Расія, Вялікая Русь – Малая Русь, Стары Свет – Новы Свет (Амерыка)» (Успенский 2004, 115). Аўтарскае ўяўленне тапонімаў выходзіць за межы моўных працэсаў і прыводзіць да паняцця метаніміі, што характарызуе гістарычныя аб'екты паводле сумежнай суадноснасці найменняў *цэнтр – перыферыя*.

Пры вывучэнні прыроды канцэптаў Сярэднявечча філосаф С. Нярэціна звяртаецца да сумежнасці, якая вынікае паміж складнікамі ў гіперагіпанімічнай пары (*эпоха і сродкі тагачаснага мыслення*), калі «кожны асобна ўзяты твор можа разглядацца як метанімія, як частка светаўяўлення і як сам універсум, узяты ў яго асобным зрэзе» (<http://www.philosophi.ru/iphras/library/neretina/>). Прапанаванае азначэнне адлюстроўвае здольнасць метаніміі ўключацца ў розныя тэксты-дыскурсы, пры гэтым сама дэфініцыя перадае новае значэнне і тлумачыць сэнс філасофскага паняцця

універсум. Аднак адзначым, што філосафы неаднастайна разумеюць тэрміны *метанімія* ці *метанімічны*. Так, Дз. Труноў характарызуе ўзаемадзеянне іншасказання і метаніміі як паступовыя элементы разумовага працэсу: «...іншасказанне разумеецца не толькі як пазычны (рытарычны сродак), які існуе ў асноўным для ўпрыгожання тэксту, але ў шырокім кантэксце разглядаецца як сутнасць мовы, як якасць мыслення і сродак існавання свядомасці. Вынікам працэсу іншасказання з'яўляецца метанімічны працэс» (Трунов 2000, 8).

Сацыёлагі таксама звяртаюцца да дэфініцыі *метанімія*. Напрыклад, С. Нікіцін, аналізуючы маўленчыя магчымасці розных пластоў насельніцтва горада, адзначае, што ў мове гараджан часта з'яўляюцца словы, якія абумоўліваюцца ілюзорнымі ўяўленнямі, звязанымі з метанімічнымі працэсамі: «Метанімія, як і ўсе рытарычныя фігуры, здольна ствараць ілюзіі, даваць сродкі пазбаўлення ад іх. Аднак такое пазбаўленне ад ілюзій – толькі пераход да яшчэ новых ілюзій» (Никитин 1995, 118). Аўтар паспрабаваў знайсці агульнае ў існаванні паняццяў *ілюзія* і *метанімія*, якія не ўваходзяць у адзін класіфікацыйны разрад і адносяцца да розных узроўняў разумова-маўленчай дзейнасці.

Грунтоўны аналіз твораў мастацтва і літаратуры, іх месца ў гісторыі і культуры чалавецтва наводзіць даследчыкаў на думку аб іх знакавасці. Творы-знакі перадаюць усе напрацоўкі грамадства, усвядоміць якія дапамагаюць семіятычныя адзінкі. Даследаванне метаніміі ў якасці элементнага складніка дыкурснага аналізу дазваляе асэнсаваць гіпотэзу знакавай прыроды гэтага тропы. Рэалізацыя семантычнага па сумежнасці пераносу ў мастацкіх, публіцыстычных, рэкламных і іншых тэкстах часта абумоўліваецца дзейтнай функцыяй знака, паколькі вывучэнне семантычнага і прагматычнага ўзроўняў семіятыкі карэлюе паміж знакам і адрасатам, а таксама вызначае значнасць і каштоўнасць таго ці іншага знака паводле сігніфікатывнай інтэрпрэтацыі. Прапанаваныя рознымі семіятыкамі (Ф. дэ Сасюрам, Ч. Пірсам, Ч. Морысам, Р. Бартам і інш.) агульныя прынцыпы тыпалогіі, класіфікацыі вызначэння знакаў і знакавых сістэм кваліфікуюць семіятычную прыроду метаніміі, якая з'яўляецца сродкам канструявання паводамленняў і формай інтэрпрэтацыі сацыяльнага вопыту.

Прадметам вывучэння семіятыкі з'яўляецца знак у звязку з адрасатамі праз дэнататыўную і канататыўную сутнасці, што ўмоўна адпавядае лінгвістычнаму тлумачэнню вобразнасці і імпліцытнасці тропы, у першую чаргу метафары і метаніміі. Дэнатацыя як першасны ўзровень успрымання знака атаясамліваецца з прамым значэннем шматзначнага слова; канатацыя з'яўляецца другасным узроўнем, які ўспрымаецца як новае ці іншае значэнне пэўнага знака. Так, у

метаніміі ў якасці дэнатацыі можа разглядацца прамое значэнне слова ці цэлай канструкцыі, а канатацыя перадае другаснае, пераноснае па сумежнасці значэнне. Паколькі публіцыстычнаму маўленню ўласціва тэндэнцыя да семантычнай сцісласці і сацыяльнай ацэначнасці, знакавая суадноснасць дэнататыўнага і канататыўнага ўзроўняў метаніміі ў тэкстах СМІ вызначаецца меншай арыгінальнасцю ў параўнанні з мастацкімі тэкстамі. Каб выразней прасачыць семіятычныя паказальнікі метаніміі, звернемся да прыкладу з мастацкай літаратуры. Так, твор Я. Брыля «Знічка» можна разглядаць як твор-знак, дзеянне якога распавядае пра мусульманскую традыцыю пахавання і праблему вечных чалавечых каштоўнасцей, такіх як жыццё і смерць. Філасофскі сэнс апавядання раскрываецца праз семантычную сумежнасць, што трансфармуецца з дэнататыўнага значэння наймення *знічка* ў канататыўнае «*памерлае дзіця*»: «Усё засталася толькі фонам да таго настрою, да тых адчуванняў, якія дакрануліся да мяне, дакранулі мяне да вечнасці, да Азіі, да чалавечых дум каля самай звычайнай магілкі, у якой пагасла ў белым саване знічка чужое радасці» (Брыль 1981).

Семіятычны знак характарызуецца такімі паказальнікамі, як форма і змест; семантычны, сінтаксічны і прагматычны ўзроўні; ён валодае пэўнымі ўласцівасцямі, функцыямі; мае матываванасць. Метанімія па сваёй трапеічнай прыродзе адпавядае адзначаным характарыстыкам. Так, змест, укладзены ў лексему *знічка*, вынікае з усёй тэкставай арганізацыі публіцыстычнага твора Я. Брыля, што вызначаецца межамі апавядання. Як і ў семіятычных знаках, у метаніміі ёсць структурная матывацыя, дзе змест лексемы *знічка* перадаецца вербальнымі і невербальнымі кампанентамі апавядання; знешняя матывацыя абумоўлена мастакоўскім талентам у выбары канкрэтнага слова *знічка*, лексічнае значэнне якога з'яўляецца паводле дзеяслова *знікаць* у сэнсе «перастаць існаваць, стаць нябачным» (ТСБМ 1978, 504).

Падобна да семіятычных знакаў, метанімія ўключаецца ў пэўную камунікатыўную сітуацыю не па сваім прыродным прызначэнні, а па наўмысным, і яе дэнататыўнае значэнне *зорка* – *знічка* ў творы Я. Брыля («знічка – падаючая зорка; зорка – нябеснае цела, якое можна бачыць простым вокам у форме ззяючай кропкі на начным небе» (ТСБМ 2002, 247)) трансфармуецца паводле разумова-маўленчай дзейнасці ў іншае, сумежнае значэнне, асацыяцыю *чалавек* – *яго стан*, *яго пачуцці*. Пры гэтым разуменне сэнсу новага, канататыўнага значэння перцэптуйцца аднастайна адрасатамі, што з'яўляецца асноўнай уласцівасцю семіятычных адзінак і сведчыць пра функцыянаванне семантычнага, сінтаксічнага, прагматычнага ўзроўняў, якія ў метаніміі могуць тлумачыцца паводле парадыгматыкі і сінтагматыкі.

Асабліва сцю семіятычных адзінак лічыцца здольнасць утвараць структуру. Метанімія таксама ўяўляецца як структура, дзе дзейнічае абмежаваны, але ўзаемазвязаны набор канцэптаў: дэнататыўна-рэферэнтнае счапленне (ядро), *tertium comparationis* (цэнтральная пазіцыя, аб'ект, перыферыя) і імпліцытнасць як вынік трапеічнага працэсу. Дэнататыўна-рэферэнтнае ядро перадае розныя разумова-маўленчыя сувязі і назіраецца ў назвах рэчаў, з'яў, працэсаў чалавечай дзейнасці. Інтэгральная прымета дыферэнцуе прадметы пры іх супастаўленні і ўтварае сумежныя асацыяцыі. У аб'екце параўнання развіваецца новае значэнне лексемы, якое ўтвараецца ў трапеічным працэсе. Удакладніць, вылучыць метанімічную неабходнасць у змесце інфармацыі дапамагае кантэкст ці перыферыя. Гэта сцвярджаецца суб'ектыўным фактарам тэкстаўтварэння, адпавядае псіхакамунікатыўным здольнасцям аўтара перадаваць у канкрэтных маўленчых сітуацыях факты аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Семантычны перанос па сумежнасці прымяняецца ў розных дыскурсах для прэзентацыі неаднатыпнай актуальнай інфармацыі, і найбольш паказальнымі ў гэтым плане выступаюць публіцыстычныя тэксты. Метанімія як семіятычная адзінка мае здольнасць рэпрэзентаваць не толькі адзінкавыя рэаліі, але і цэлыя іх класы. У публіцыстычных мадэлях тыпу «Тры зоркі ў Ратамцы. Ратамка чарговы раз прымае міжнародныя спаборніцтвы па трохбор'ю» (Мінская праўда, 2007, 6 вер.) і «Аптэчка для камбайнёра. Падчас уборачнай кампаніі прафілактычныя медыцынскія агляды механізатараў праводзяцца загадзя. Правырылі забяспечанасць аўта-трактарнай тэхнікі медыцынскімі аптэчкамі» (Мінская праўда, 2007, 31 ліп.) канататыўнае значэнне адзінкавых паняццяў у лексемах *зоркі* і *аптэчка* кадыфікуюць змест тэкстаў.

Метанімія, як і большасць семіятычных адзінак, часта рэалізуецца сітуацыйна, і выбар яе тлумачыцца асацыятыўнымі здольнасцямі адрасанта. Напрыклад, у нарысе У. Караткевіча «Казкі Янтарнай краіны» семантычны перанос з назвы каменя *янтар* прыводзіць да сітуацыйна выбраных трансфармацый, якія тлумачацца лексемамі *краіна*, *зямля*, *мора*, *людзі*, *іх знешні выгляд*: «Паміж латгалскімі азёрамі і Балтыйскім морам ляжыць Янтарная краіна. І ўсё на гэтай зямлі мае янтарны

колер. І валасы ў людзей, і свежыя зрубы, і нават піва...» (Караткевіч 1991, 14). Метанімія ў назве твора ўжываецца аўтарам для стварэння вобразнага, які раскрываецца сэнсам і зместам тэксту.

Троп (метанімія) сістэмна звязваецца з іншымі структурнымі элементамі ў тэксце, якія ўсе разам уключаюцца ў яго лінгвістычную арганізацыю, «калі катэгорыі дыскурсу могуць паслужыць апісанню разнастайных відаў ускоснага (іншасказальнага) значэння» (Тодоров 1983, 353).

Такім чынам, метанімія ў рэчышчы дыскурснага аналізу паўстае ў выглядзе семіятычнай адзінкі з уласцівым наборам характарыстык і крытэрыяў (знешняя і ўнутраная матывацыя; знакавая сувязь з адрасатам праз дэнататыўна-канататыўныя адносіны; рэалізацыя ў форме і змесце; здольнасць функцыянаваць у групе такіх, як яна, адзінак; свая ўласная структура). Семіятычныя паказальнікі метаніміі могуць пашырацца на яе ўзаемадзеянне з іншымі разумова-маўленчымі катэгорыямі: найменнем, універсумам, ілюзіяй, іншасказаннем. Гэта дае падставы гаварыць пра метанімію як спецыфічны лінгвістычны інструмент метадылогіі дыскурса, што з'яўляецца стрыжнёвым звязом у сучасным між-дысцыплінарным даследаванні тэкстаў СМІ.

ЛІТАРАТУРА

- Брыль Я. Знічка // Збор твораў: У 5 т. Мн., 1981. Т. 5.
 Іўчанкаў В.І. Дыкурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту. Мн., 2003.
 Караткевіч У. Казкі Янтарнай краіны // Збор твораў: У 8 т. Мн., 1991. Т. 8. Кн. 2.
 Никитин С.Р. Риторика города // Социемы. 1995. № 4.
 Покровский М.Н. Избранные работы по языкознанию. М., 1959.
 Сянкевіч В.І. Семантыка і прагматыка беларускай мовы. Брэст, 1995.
 Тодоров Ц. Семиотика литературы // Семиотика: Сб. ст. М., 1983.
 Трунов Дз.Г. Иносказательная природа самоотчуждения как социокультурного феномена // Автореф. дис. ... канд. филос. наук. Пермь, 2000.
 ТСБМ: У 5 т. Мн., 1978. Т. 2.
 ТСБМ: Больш за 65 000 слоў. Мн., 2002.
 Успенский Б.А. Европа как метафора и метонимия (применительно к истории России) // Историко-филологические очерки. М., 2004.
 Федоров А.И. Семантическая основа образных средств языка. Новосибирск, 1969.
 Паступіў у рэдакцыю 28.02.08.

Вольга Аляксандраўна Горбач – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання.